

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

УДК 94:39(-161.2)(477.51/62)«15/16»

Володимир Борисенко
(Київ)

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ В КОЛОНІЗАЦІЇ СЛОБІДСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У XVI – XVII СТ. ТА ПЕРЕТВОРЕННЯ ЇХ У СЛОБІДСЬКУ УКРАЇНУ: НА ФОНІ СУЧАСНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ

Розглянуто роль колонізації українськими переселенцями з Лівобережної та Правобережної України Слобожанщини в XVI – XVII ст.

Ключові слова: український етнос, колонізація, Слобідська Україна, переселенці, поселення, адміністративний устрій.

Історія заселення Слобожанщини досліджувалась переважно з точки зору основної заслуги в цьому процесі російського уряду і росіян. Цей напрямок в історичних дослідженнях був панівним як у царській, так і в радянській Росії, що викликало незгоду ряду серйозних дослідників. Серед них відзначимо Д.І. Багалія, М.Т. Д'яченка, А.Г. Слюсарського, К.І. Стецюк та ін. Однак, донести свої критичні думки до громадськості вони не мали змоги через непробивні ідеологічні перешкоди.

В умовах російської агресії справжня історія Слобожанщини набуває особливої актуальності і суспільно-наукового звучання. Тому поставимо завдання дослідити саме роль українського етносу в колонізації слобідських земель XVI – XVII ст. і перетворення їх у Слобідську Україну.

Слобідська Україна – історико-територіальна область, нерозривно пов'язана з рештою українських земель багатовіковими різними зв'язками. На порозі раннього нового часу вона охоплювала землі сучасних Харківської, частини Сумської, Донецької та Луганської областей України, а також південно-східної частини (правобережжя Дону) Воронежської, південно-західної частини (з лівобережжя Дону з м. Калач), Белгородської, південної частини Курської областей Російської Федерації. Ця територія поетапно входила спочатку до Давньоукраїнської держави Київська Русь, Чернігово-Сіверського, Новгород-Сіверського та ряду удільних князівств Північно-Східної Русі. У 1362 ця територія відійшла до Великого князівства Литовського, а наприкінці XIV ст. була визнана його невід'ємною частиною золотоординським ханом Тохтамишем. За це ВКЛ мало платити Золотій Орді щорічні упоминки (своєрідну данину. – В. Б.). Відповідний договір між татарським ханом і великим князем литовським став правовою підставою татар вважати руські землі своїми володіннями, що були добровільно передані за плату Литовській державі. Цей порядок зберігався незалежно від того в чиїм підпорядкуванні вони перебували в майбутньому. Слобідська Україна не стала в цьому плані якимось винятком. Навіть після переходу Чернігово-Сіверщини у 1503 р. до Московії, а з 1618 р. до Речі Посполитої Кримське ханство вважало ці землі своїми, претендувало на їх природні багатства (пастівники, рибу, тваринний світ, хутра, мед і т. п.). Часто це супроводжувалося збройними набігами татар з метою захоплення не тільки природних слобідських багатств, але й їх конкурентів з числа відходників-промисловників. У Польщі не доходили руки до державної, господарської колонізації південно-східних земель. Вона тільки поставила на столітніх дубах свої пограничні знаки, чим і обмежила свою присутність в цьому регіоні. Зате активнішою виявилась південна колонізаційна політика Москви, що прагнула встановити на них свою одноособову владу.

До конкурентної боротьби Московії і Криму за східно-степові простори включилася і українська міграція у формі народної колонізація запустілих степів. Кожна з сторін привносила на них свою правову систему, для української сторони вона базувалася на народних звичаях і обрядах, що набули силу законів. У них органічно вписувалося і усталене козацьке право у різних галузях суспільного життя.

Продовжувався міграційний рух українців на схід, що мав давню історію. У відповідь на міцніючий контроль Польщі над своїм життям українське населення з другої половини XVI ст. все більше переходить на сусідні, пустинні, слабо підконтрольні землі. На той час вони умовно простягалися по вододілах Сейму, верхів'ях Псла, Ворскли, Сіверського Дінця до р. Айдар. Охорона цих територій покладалась в основному на військові гарнізони Путивля, Севська та інших міст. Воеводи організовували загони, що курсували по визначеному маршруту, затримували

порушників кордону й доставляли їх у міста. Гостра потреба Московії у захисті своїх порубіжних земель і нестримне прагнення українців до свободи зійшлися на підконтрольних їй пустинних землях. У своєму русі на схід українські переселенці керувалися звичаєвим правом – вільна земля мала належати тому хто її зайняв. Крім того, українці принесли з собою розумний принцип, що новопоселенці звільняються на кілька років від сплати податків для організації свого господарства. Хутори чи села таких людей називалися слободами, від чого й цілий регіон почали називати Слобожанщиною.

Міграційний рух українців з Речі Посполитої мав два види – контрольований і неконтрольований порубіжними властями. Московський уряд радо приймав на службу українських переселенців і надавав їм великі пільги. Самовільні колонізатори намагалися уникнути сторожових загонів і досить часто вступали у збройні конфлікти з ними. Фактично йшла збройна боротьба між стихійною українською міграцією та московитською адміністрацією за підконтрольні їй, але запущені простори. У захисті цих земель московський уряд активно використовував взятих на службу українських переселенців.

У своєму прагненні до кращого життя українські мігранти доходили до Дону та Волги. Причому це були не тільки одинаки, окремі сім'ї, малочисельні групи, а й великі ватаги по кілька сотень українського люду. Такими на Слобожанщину в 70 – 80-х роках XVI ст. прийшли ватаги Василя Черкашенина, Степана Силашова, Януша Лисого, Івана Ізюмського, Федора Городського та інших отаманів. Згодом вони поступили на царську службу й брали участь у боротьбі з самовільними поселенцями. У 1589 р. одна з груп на чолі з отаманом Матвієм Федоровим чисельністю майже 700 козаків дійшла до Сіверського Дінця, була взята на службу й розставлена сторожею по його берегах. У зведенні та захисті в 70-90-х роках XVI ст. Лівен, Єльця, Білгорода, Царево-Борисова, Курська, Вороніжа та інших порубіжних фортець брали участь українські переселенці. Вони ж заснували навколо них й чимало хуторів і пасік, почали розорювати цілісні землі, чим сприяли зміцненню на них влади Московитської держави. За активної участі українців вона все далі просувалася на південь, в зону татарського впливу.

Почата в XVI ст. українська колонізація східних земель активізувалася з настанням у Московії так званих смутних часів початку XVII ст. Користуючись слабкістю центральної влади, на її південно-східних просторах самовільно осідала маса не тільки переселенців, але й учасників походів у складі військ Лжедмитріїв. На 1616 р. помітно збільшилась кількість українських переселенців, розширилась їхня розселеність. Тільки на державній службі у цьому році в Путивлі перебувало 350 вихідців з Чернігова, у Курську – 300 козаків, у Білгороді – 167, Валуйках – 270. Напевне, серед них були й місцеві жителі, прирівняні у правах до козаків. Могутня переселенська хвиля ринула з України у Московщину в 30-х роках. Щоб уникнути розправи польської влади за участь у повстаннях, маса їх учасників пішла на схід. Наймасштабніше українське переселення відбулося під проводом Якова Остряниці у 1638 р., коли 1008 сімей учасників повстання відійшли на Слобожанщину, осіли на запустілому Чугуївському городищі й заснували м. Чугуїв [2, с. 234 – 237]. Якщо допустити, що середня сім'я переселенців складалася принаймні з трьох осіб, тоді загальна їх кількість становила щонайменше 3 тис. [13, с. 48]. Більшість чоловіків-переселенців поступили на царську службу, заснували хутори, пасіки, зайнялись стабільним сільським господарством. На 1638 р. за даними польської лівобережної адміністрації у Московію перейшло щонайменше 20 тис. місцевих жителів. Але це тільки приблизні цифри.

Новий поштовх українській міграції дала «Ординація Війська Запорозького» 1638 р., яка прирікала десятки тисяч покозачених селян на повернення під владу польського панства. Позбавлена можливостей збройного опору, як у попередні роки, ця маса українців залишала обжиті місця, батьківські домівки й мандрувала на схід у пошуках кращого життя, одночасно піддаючи його смертельній небезпеці. Втікачам доводилося всіляко уникати погонь, відбиватися від переслідувань польських військ, а також протидіяти московитській пограничній сторожі. Тільки частина з них добиралася до заповітних місць й облаштовувалася на них. Причому їх чисельність постійно зростала. В одній тільки Корочі у 1640 р. вона збільшилася до 466 родин (або щонайменше 2 тис.) «черкасів». Приблизно та ж сама картина спостерігалася і в інших містах та їх сільських округах. На середину 40-х років XVII ст. офіційні документи зафіксували майже 15% українців всього населення Белгородського повіту, найбільш віддаленого від України. Деяко більший відсоток українців був у наближених до України російських повітах.

По всьому українсько-московитському пограниччю Путивля і до р. Орель стояли на слобідській стороні пасіки українців. Це були невеликі хутори 5 – 10 чоловік, про які уряд нічого

не знав. Тільки біля Валок у 1647 р. нараховувалося до 150 таких пасік-хуторів з населенням 750 – 1500 осіб. До кінця 40-х років їх жителі та прибулі з Лівобережжя переселенці збудували і заселили Валки, Колонтаєв, Бобрик, Охтирку, Олешню, Камінне і Недригайлів [24, с. 24]. Навколо цих міст засновувалися й сільські поселення, абсолютну більшість яких становили українські села. Серед них окремими вкрапленнями лежали московитські села і деревні [7, с. 21 – 22]. Компактно вони розташовувалися навколо Чугуєва.

Українські переселенці започаткували масове освоєння Воронізького краю (пізніше Воронізка губернія). Хоча саме місто було засноване в 1586 р., але навколо нього тривалий час лежали пусті землі, по яких зрідка проїжджали стрілецькі дозори, стежачи за переміщенням татар. У першій половині 40-х років XVII ст. українські переселенці заснували на півночі Вороніжчини 8 – слобід – Гвоздівка, Вознесенка, Ведужинка, Касторна, Точиліне, Єндовиця, Кривовка і Перловка.

Своєрідною зоною міжетнічного контактування виступав нижній Дон з його чисельними, багатими на рибу допливами та затоками. У більшості випадків воно мало обмежений характер, воєнну мету й відзначалось короткочасністю. Як правило, на Дон відправлялись українські козаки для спільних з донцями морських походів на Крим і Туреччину або ж шукали на ньому притулок від переслідувань властями. Часто такі відходи супроводжувалися короткочасним чи тривалим проживанням або ж постійним оселенням на Дону. В окремі періоди тут мешкало по декілька тисяч українських козаків, не поступаючись чисельністю місцевому козацтву, а то й переважаючи його. В ході такого контактування зароджувалося і міцніло бойове побратимство запорозького і донського козацтва у протистоянні з агресією мусульманського світу. Одночасно між ними починається й конкурентна боротьба за природні багатства суміжних земель.

У результаті масової міграції розширювалася зона впливу українства на сході. Багато в чому завдяки українським переселенцям Московська держава мирними і воєнними засобами відвойовувала у кочівників степові простори й просувала свої кордони все далі на південь. Характерно, що за відсутності національної держави українські переселенці до 50-х років не ставили перед московським урядом у масовому порядку питання про особливий козацький устрій освоєваних ними територій. Хоча при цьому й демонстрували свою належність до українського козацтва. Так, осадчі українських переселенців на слобідських просторах у 40-х роках називали себе отаманами, що вже само по собі передбачало наявність підвідомчих їм козаків, тобто, людей вільних, з своїми особливими правами. У цьому випадку вони виражались у звичаєвому праві власності на освоєну землю, так звану займанщину. Ця давньотрадиційна для українців звичаєва норма стала для козаків українських земель однією з основ їх правового становища в суспільстві.

Новий етап української колонізації пустинних земель почався у ході Національної революції і створення Української гетьманської держави. У цей час під тиском воєнних обставин частина її жителів залишає обжиті місця на Лівобережній та Правобережній Україні й рухається на схід. Вони вже мають нову психологію, психологію не втікачів, а творців-державників за прикладом свого попереднього життя.

У 1652 р. чернігівський полковник Іван Дзиковський (існує й друге його прізвище – Зінківський, що вказує на походження полковника з містечка Зіньків Полтавського полку) привів на Слобожанщину 2 тис. сімей своїх полчан. Всього 4269 осіб [20, с. 19]. Полк мав чітку військову організацію – поділ на 7 сотень, що називалися або за прізвищем сотників, або від назв містечок, звідки були козаки. Серед них відомі сотні Остапова, Дубовика, Іванова, Карабута, Батуринська, Конотопська. Сотні мали в середньому по 100 козаків у кожній під командуванням сотників. Сотні, в свою чергу, ділилися на десятки на чолі з отаманами. Серед полкової старшини зафіксовані обозний і писар.

З дозволу царського уряду козаки полковника І. Дзиковського поселилися західніше Белгорода в Острогозьку та його околицях. Так, у 1652 р. з'явився військово-адміністративний Острогозький полк з типовим для Центральної України поділом. Полк займав величезну територію по Правобережжю і частково Лівобережжю від р. Тихої Сосни на Півночі і до Правобережжя допливу Дону Богучарки. Вся територія з містами, селами і слободами ділилася на сотні. Сформувався полковий уряд у складі обозного, писаря, судді, бунчужного і хорунжого. Вони виконували ті ж самі функції, що й відповідна їм козацька старшина Гетьманщини [7, с. 29].

До початку XVIII ст. українські слободи з'явилися чи не по всій північній течії Ворскли і до Дону і серед них Борисівка, Стригуни, Красний Кут, Іванівська, Лисиця, Зибіно, Скратино, Тепла, Рубіжне, Дементіївка та багато інших. [24, с. 24] (Пізніше це буде кілька повітів Белгородської і

Воронізької (Острогозький, Богучарський, Валуйський, Землянський, Коротожський і Купянський повіти) Воронізької губернії.

Існував інший вид, назвімо його розсіяним, переселення українців на Слобожанщину. Він полягав у переселенні окремих груп, інколи досить чисельних, чи одинаків-мігрантів з лівобережних і правобережних українських регіонів на пустинні східні землі з відчуттям права на влаштування свого життя за козацьким звичаєм і традиціями. Причому така форма колонізації українцями була основною. У цьому випадку переселенці ватагами або навіть поодинокі з дозволу белгородського воєводи компактно осідали в облюбованих місцях селами, хуторами чи пасіками. Досить часто якась група переселенців засновувала насамперед місто-фортецю для захисту від татарських нападів, а вже потім навколо них селилися новоприбулі мігранти й починалася адміністративна організація освоєної ними території за зразком козацького краю. Типовим прикладом такого освоєння пустинних земель за козацьким правом стало створення Харківського полку. У 1652 – 1653 рр. кілька переселенських ватаг з Лівобережжя осіли окремими хуторами по берегах річок Лопань і Харків. З прибуттям поповнення українські переселенці на чолі з можливим отаманом Павлом Каркачем в 1654 р. збудували при злитті вказаних річок місто-фортецю Харків, що поступово перетворювалася в адміністративний центр спочатку найближчої, а потім і віддаленішої сільської округи. Одночасно відбувалася військова і адміністративна організація території на принципах козацького права. У 60-х роках XVII ст. вже постає повноцінний військово-адміністративний Харківський полк. Кількість його населення невпинно зростала за рахунок мігрантів-українців з Лівобережної та Правобережної України, зваблених можливістю жити по козацькому праву [18].

Подібним за процесом і національним характером було освоєння Сумщини. Українські переселенці у 1652 р. заснували на старому Суминому городищі часів Київської Русі м. Суми над р. Сумка. Його засновником став отаман Гарасим Кондратьєв (Кондратенко), який з великою ватагою «задніпровських» козаків мусив тікати від воєнного лихоліття на Правобережній Україні. Він відзначався великим організаторським хистом і активністю, що проявлялося у масовому запрошенні бажаючих до переселення з Правобережної і Лівобережної України та облаштуванні їх на нових місцях. За активної участі Г. Кондратьєва населення Сум і найближчої від них сільської округи збільшилося кількакратно і вдячне козацтво обрало його в 1658 р. сумським полковником, а Розрядний приказ у Москві затвердив цей вибір. Одночасно було визнано й існування Сумського слобідського козацького полку на адміністративно-територіальних правах Гетьманщини, а основну масу населення становили українці.

Зі створення Сум, а потім і однойменного полку українські переселенці прикрили Путивль та інші міста від здобичницьких нападів татар і започаткували масове господарське освоєння багатих природними ресурсами навколишніх земель. Головними заняттями перших потоків переселенців стали сільськогосподарські промисли і насамперед пасічництво, досить прибутковий рід занять. Особливо великий прибуток пасічникам давав не стільки мед як харчовий продукт, скільки віск, що використовувався для виробництва свічок, так необхідних для освітлення хат, монастирів і церков. Нерідкими були пасічники, які мали по 100 – 500 вуликів, що давали господарям сотні рублів прибутку на рік, величезну на той час суму. Досить прибутковими виявилися полювання і рибальство на ще серйозно не спустошених угіддях, що могли дати удачливому промисловику до 100 рублів прибутку на рік. Такі перспективи на збагачення уподібнилися знаменитій «золотій лихорадці», й на Сумщину потягнулися тисячі відчайдуш, готових терпіти всі злигодні й небезпеки заради багатства. Сумщина ставала все більше українською як за складом населення, так і культурою. Подібне переживали й інші слобідські краї [7, с. 29, 68].

Після підпадання Гетьманщини під протекторат Московії в 1654 р. міграційний рух здійснювався в рамках однієї держави, що істотно його спрощувало, хоча й строго контролювалося. Завдяки залученню маси українських переселенців московський уряд завершив на 1658 р. будівництво оборонної Белгородської лінії для захисту від татарських нападів. Вона тягнулася від р. Ворскла на заході і до р. Челнової на сході загальною протяжністю 800 км та становила собою завали дерев, рови, земляні насипи, дерев'яні частоколи й невеликі фортеці зі змінними гарнізонами. Белгородська лінія проходила через Олешнінськ, Хотмижськ, Белгород, Коротож, Вороніж, Орел, Козлов, з перспективою на продовження в напрямку Тамбова і Симбірська. Тепер і після нього українцям дозволялося селитися тільки південніше Белгородської лінії, щоб служити своєрідним живим щитом для Московії [12].

У 1654 р. до раніше заснованої українськими мігрантами слободи Печеніги, неподалеку від Харкова, прибула чергова ватага українців з 45 чоловік на чолі з отаманом Іваном Волошеніним. Отаман отримав від царського уряду дозвіл на поселення, визначення меж землі для господарювання у Чугуївському повіті, посівне зерно і по 5 рублів для сімейних та по 4 рублі для нежонатих козаків кожному. Переселенці були зобов'язані вести власне господарство і брати участь у захисті краю від татарських нападів [7, с. 32]. Навколо Печеніг, як й інших слобід Чугуївського повіту, було чимало хуторів-пасік, створених українськими промисловиками-пасічниками. В адміністративному відношенні вони підлягали спочатку отаману, а зі збільшенням населення печенізькому сотнику.

Багато в чому подібною була й історія виникнення слободи Мурахви, заснованої за даними Української Радянської енциклопедії історії України переселенцями з Правобережної та Лівобережної України 1658 р. З цією слободою радянська історична наука хибно пов'язувала місце народження видатного політичного діяча і полководця, знаменитого отамана Запорозької Січі Івана Сірка на тій підставі, що його ім'я було тісно пов'язано з нею та й зі всім Харківським полком. Автор цих рядків раніше спростував ці твердження на підставі цілого ряду даних, зокрема тих, що І. Сірко народився набагато раніше появи слобідської Мурахви. Зокрема, у 1658 – 1660 рр. ми бачимо І. Сірка вже полковником Вінницького полку, що могло статися тільки за його активної попередньої участі у воєнних діях і при тому на Поділлі. І. Сірко народився в с. Мурахва нинішнього Ямпільського району Вінницької області, жителі якої разом з іншими мешканцями Вінницького полку мусили тікати від воєнного лихоліття. Саме І. Сірко відправив у 1658 р. свою дружину та двох синів разом з іншими мурах'янами на Слобожанщину, які й дали новозаснованій на Харківщині слободі назву «Мурахва», що згодом трансформувалась у назву «Мерефа». Хоча зустрічалися й обидві назви.

Про час заснування Мурахви приблизно у 1658 р. свідчить також наступне. У 1659 – 1660 рр. до Мурахви на поселення прибув з ватагою у 260 людей уманський полковник Микита Сененко (Уманець). Це досить поширене прізвище в Цибулівській сотні Уманського полку, де «Реєстр Війська Запорозького» 1649 р. зафіксував Кирила, Макара і Прокопа Сененків [6, с. 220 – 221]. У проханні до Розрядного приказу про дозвіл на поселення він писав, що переселенці прийшли в «новозбудований город Мурахву на слободу», що безпосередньо вказує на її недавнє існування. І. Сірко підтримував зв'язки з своєю родиною, неодноразово відвідував її в заснованій ним слободі Артемівці під Мурахвою. «Черкаси» Харківського полку у 1664 р. обрали І. Сірка своїм полковником та під його командуванням успішно відбивали напади татар. Чи не одночасно з Мурахвою 670 сімей з Подніпров'я заснували Салтівське городище (Салтів) [8, с. 54].

Харківський полк на чолі з І. Сірком не залишався безстороннім до подій, що відбувалися в сусідній Лівобережній Україні. Харківський полковник разом з лівобережним гетьманом Іваном Брюховецьким взяв активну участь у підготовці та проведенні повстання проти влади Московії над Україною (лютий – червень 1668 р.). У цьому якраз і проявилася не тільки національна, але і політична єдність українців Лівобережжя і Слобожанщини у відстоюванні незалежності від Москви. Правда, не всі харківські козаки поділяли погляди полковника і це істотно послабило визвольний рух на Харківщині. Тим не менше, українські козаки ряду південних міст, у тому числі Царборисова, Маяцька, Валок і Мурахви пристали на заклик І. Сірка, повстали проти воєводської влади, захопили Зміїв, Харків та інші міста. До повсталих приєдналися й українські козаки з Печеніг, і повстання загрожувало перерости в загальне. Однак, на заваді цьому стала зміна політичної обстановки на Лівобережній Україні, внаслідок якої І. Брюховецький був вбитий, а загальноукраїнським гетьманом обраний Петро Порошенко. І. Сірко не підтримав новообраного гетьмана, не дістав від нього допомоги, і повстання пішло на спад, харківські козаки обрали харківським полковником замість І. Сірка Федора Репку, а після його вбивства в 1668 р. – Григорія Донця. Саме останній став одним з найактивніших осадників українських переселенців на слобідських землях.

Багато в чому подібною стала колонізація українцями південніших від Сум слобідських земель. Це була прикордонна полоса між Польщею і Московією, за яку часто точилися між ними чвари. Згідно Поляновського миру 1634 р. вона перебувала у складі Польщі, яка прагнула закріпити її за собою різними методами, у тому числі й мирною її колонізацією українськими переселенцями. У 1641 р. 456 родин козаків і селян (це приблизно до трьох тисяч осіб) мігрували з Правобережжя на слобідські землі, осіли на правому березі р. Ворскла й заснували велику слободу Охтирку. Правда, В.П. Загорювський доводить, що це була фортеця, основу якої становив острог, який захищав переселенців від нападів кримських татар [12, с. 167]. У 1647 р. частина Сіверщини,

у тому числі й з новозаселеною слободою, відійшла до Московії, яка робила всілякі спроби закріпити її за собою. Фортеця була посилена новими валами, артилерією, сильнішим гарнізоном, що, однак, не рятувало її від руйнувань татарами й українці мусили виборювати свої життєві права у постійній борні з нападниками.

Ситуація змінилася в 1654 р., коли в Охтирку прибула велика ватага переселенців з Лівобережжя і Правобережжя. Це сталося всупереч волі гетьмана Б. Хмельницького, оскільки ослабляло українське військо в його воєнній кампанії 1654 – 1655 рр. проти поляків і литовців на території Білорусі. Всі скарги Б. Хмельницького царю на незаконність таких переселень і прохання повернути переселенців в Гетьманщину залишалися без відповіді. А тим часом московський уряд включив Охтирку в систему Белгородської оборонної лінії, позаписував прізвища переселенців на московитський лад, типу Андрієнка – Андрєєвим, Даниленка – Даніловим, Степаненка – Степановим, сотника Ореста – Арєстовим, прийняв на службу по захисту краю від татарських нападів. Були серед переселенців і люди з українськими прізвищами – Кононенко, Гончаренко, Яценко, Волошин тощо. За даними академіка Д. Багалія усіх переселенців нараховувалося понад 1,5 тис. осіб зі значною кількістю корів, коней, овець, свиней та домашньої птиці [7, с. 33]. Частина переселенців поповнила ряди своїх земляків в інших населених пунктах чи осіла в нових слободах, пасіках та хуторах, у результаті чого на 1658 р. утворився Охтирський слобідський полк на військово-адміністративних правах гетьманських полків.

Територія Охтирського полку швидко розширювалася і заповнювалася новими українськими переселенцями. Зокрема, у 1662 р. 1204 правобережних козаків і селян на чолі з отаманом Тимофієм Кресою перейшли на Слобожанщину і з дозволу белгородського воєводи звели на лівому допливі Ворскли Мерлі рублений острог, який і дав початок заснуванню Богодухову [16, с. 242]. Основу переселенців становили козаки і селяни Чигиринського полку, які під тиском воєнних обставин мусили залишити свій край і шукати прихистку на слобідських землях. На це вказує і прізвище їхнього отамана «Кресо», найбільш поширене саме в Чигиринському полку. Михайло та Іван Креси і зять одного з них займали старшинські посади у козацькому війську й були записані в Реєстр Війська Запорозького 1649 р.. У ньому ж значиться і Тимко Крисенко, досить молодий на той час чоловік, який пізніше очолив переселенців і заснував м. Богодухів та навколишні слободи. Про це свідчить і наявність села Крисине, що явно було засновано Кресою й зберегло свою назву до наших днів. З його ж ініціативи з'явилися українські за національністю жителі с. Гути та ряд інших населених пунктів. Згодом кількість українських сіл на Богодуховщині збільшується, у 1676 р. уманський полковник Микита Сененко (Уманець) заснував у честь самого себе с. Микитине [5, с. 216], у 80-х роках обозний Харківського полку Павло Павлов заснував с. Павлівку, у 1685 р. – з'явилося українське село Куп'єваха. З часом всі вони поповнювалися жителями Московії, хоч і продовжували зберігати своє національно-українське обличчя [16, с. 277 – 282]. Стародубець Н.П. Яцків у 1668 р. осадив слободу Суджу [10, с. 87 – 89]. Переважно українським за складом населення були засновані в 60 – 70-х роках Миропілля, Рибиця, Черкаси, Деркачівка, Ольшанка.

У своєму прагненні до безпечного життя українські переселенці шукали вільних місць поблизу великих міст. Так, у 1660 р. близько тисячі «черкаських сімей», а це не менше трьох тисяч осіб на чолі з отаманом Осипом Дашкеєвим (Дашковим чи Дашковичем), знайшли пусту землю між Воронежем і Старим Осолом та звернулися до белгородського воєводи за дозволом про оселення на ній. Дозвіл було отримано і наступного року там стояло «руське місто» Землянськ [13, с. 50].

Серед осадників переселенців було чимало справжніх подвижників своєї справи. Серед них особливо виділявся, як писалося в тодішніх документах, «черкашенін старого приходу Старий Чудак» (Старочудний), який добре знав заселені своїми земляками і пусті землі по р. Вовча чи як вона ще називалася «Вовчі Води». У 1674 р. він звернувся до царя з проханням дозволити йому закликати «малоросійських і задніпровських черкас» та осадити їх у слободі на Вовчих Водах. Такий дозвіл був отриманий, але зі строгою заборонаю приймати «руських людей». Поселення було засноване і згодом перетворилося у м. Вовчанськ, а навколо нього стояли численні українські слободи Верхній Салтов, Вовчанські хутори, Волохівка, Іванівка, Непокрите, Нова Олександрівка, Рубіжне, Бугаївка (сучасне Револуційне. – Авт.) тощо [16, с. 356, 401 – 404].

Особливою була роль в колонізації українцями поріччя Сіверського Донця отаманом Яковом Чернігівцем, прізвище якого свідчить про його належність до Чернігова. Напевне, під тиском наступаючих польсько-татарсько-правобережних козацьких військ він у 1663 р. разом з частиною чернігівських козаків подався до своїх земляків, що здавна проживали на пасіках і

хуторах по р. Балаклея. Отримавши дозвіл на поселення від белгородського воєводи, Я. Чернігівець на чолі 200 сімей «задніпровських черкас» (це приблизно 800 осіб. – Авт.) у 1663 р. звів на правому боці Сіверського Донця слободу з дерев'яною фортечкою й назвав її від імені місцевої річки «Балаклією». Незабаром ця слобода стала справжнім містом Балаклією, добре захищеним укріпленнями й сильним гарнізоном.

Осадницька діяльність Я. Чернігівця не припинялася і в наступні роки. Силами запрошених переселенців з Гетьманщини він у 70-х роках створив на Савінському броді слободу, де проживало 100 українських сімей. Тоді ж Я. Чернігівець заснував з українців на Сіверському Донці такі міста, як Бишкін, Лиман, Андрієві Лози, Савінський та фортечку Ізюм на лівому березі річки [22, с. 105]. На освоєних українцями землях Я. Чернігівець створив Балакліївський полк і до 1677 р. був його полковником. Очолюваний ним полк нараховував 1539 українських козаків і постійно поповнювався новими переселенцями з Гетьманщини. У 80-х роках вони заснували Гусарів, Залиман, Мілову, Чепіль, Яковенкове, у результаті чого побережжя Сіверського Донця все більше ставало схожим на гетьманські місцевості

Тривалим і складним було зведення Тора (сучасний Слов'янськ Донецької обл. – Авт.). На його місці по притоці Сіверського Донця Тору здавна існували соляні озера, де виварювали сіль жителі як московських, так і українських міст, зокрема, Полтави, Гадяча, Зінькова тощо. Всілякі спроби московського уряду побудувати біля них місто-фортецю закінчувалися невдачами, оскільки їх негайно руйнували татари. У 1648 р. московський уряд надіслав для його укріплення 300 запрошених українських козаків і 200 московських стрільців, які не стільки будували місто, скільки відбивалися від ногайських і кримських татар. Періодично сюди приходили на життя партії «черкас, які будували укріплення острога» [1, с. 377]. Тільки наприкінці 70-х років XVII ст. українські козаки завершили зведення Тора (він ще називався Солоним. – Авт.) і стали його захисниками.

Поступово українські переселенці просувалися все далі на схід і масовіше освоювали поріччя Осколу. Вже в середині 50-х років тут стояло кілька українських слобід і серед них Піщане та інші. Особлива роль в українській колонізації Оскольщини належала «черкашеніну старого виходу» Василю Бакаринському. В 1666 р. він запропонував уряду збудувати кілька міст і слобід по р. Осколу між Валуйками і Цареворисовом, для чого пообіцяв запросити тисячу жителів з Правобережної України. На середину 70-х років він оселив кілька невеликих слобід і збудував містечко Дворічне, в якому проживало 200 українських сімей, що може становити до тисячі усіх жителів. Козаки ділилися на сотні, однією з яких командував сотник Григорій Федоров. Через часті напади татар існування містечка було нестабільним, кількість населення у ньому то зменшувалася, то збільшувалася.

Одним з найуспішніших осадників українських переселенців виступав харківський полковник Григорій Донець. У 1676 р. він почав активно освоювати вільні землі своїми підданими – українцями і козаками, збудувавши м. Водолагу на р. Мжа. Місто мало дерев'яний острог, а навколо нього селилися українські міщани.

Іншим активним осадником українських переселенців по Осколу став «черкашенін» Іван Трофимов (треба думати – Трохименко). Саме його російський вчений Володимир Загоровський вважає засновником у 1675 – 1676 рр. Купенського городка, який поступово переріс у м. Куп'янськ нинішньої Харківської області. Правда, це твердження суперечить даним ряду довідкових видань України, які відносять заснування Куп'янська до 1655 р. Але, оскільки відповідна праця В. Загоровського вийшла набагато пізніше від них і базується на ширшому колі джерел, то його думка є достовірнішою. І. Трофимов заклав і кілька слобід, у тому числі Гороховатку (пізніший Остропіль. – Авт.), Боровську, Пристін та інші українські села і хутори.

Фактично вся освоєна українцями слобідська територія західніше Охтирського полку увійшла до складу Харківського полку. В 1679 р. у ньому нараховувалося 5546 «черкас», які несли сторожову службу та виконували інші військові функції. У Харкові стояло 1641 козак, Валках – 678, Мерефі – 459, Соколові – 196, Змієві – 688, Ольшаній – 397, Золочові – 617, Печенігах – 462, Салтові – 151, Острополі – 48, Дворічній – 33, Перекопі – 34 козаків [13, с. 60 – 72]. В Острогозькому полку в цей час служило 1524 українських козаків.

Мінялося становище малого Ізюма у зв'язку з будівництвом Ізюмської оборонної лінії, що простягалася від Коломака на одноіменній річці, далі по р. Мжа до Змієва (заселеного переважно росіянами. – Авт.), через Ізюм по Сіверському Донцю до його притоки р. Оскола [11, с. 18 – 20; 9, с. 172 – 179]. На правому березі Донця при впадінні в нього Мокрого Ізюмця Г. Донець у 1680 р. звів новий Ізюм, куди були частково перенесені будівлі попереднього Ізюма. Гарнізон міста

складався з 218 «черкас» городової служби з невеликою кількістю артилерії. Сам Г. Донець переїхав з Харкова до Ізюма, залишивши керівництво Харківським полком на наказного полковника Гаврила Могилку. З цим українська колонізація басейну Сіверського Донця активізується, будуються нові слободи і серед них Козацька пристань (осадчий Семен Бровко. – Авт.), (нинішній Райгородок. – Авт.), Черкаський городок (нинішнє Черкаське. – Авт.), Знаменка та інші. Зі збільшенням населення на 1685 р. створюється Ізюмський слобідський полк, полковником якого стає Г. Донець. З цим вся територія Слобожанщини ділиться за прикладом Гетьманщини на 5 військово-адміністративних полків. Але освоєння українцями вільних земель не припиняється. У 90-х роках будуються Нововалківський городок (нинішнє с. Тернівка. – Авт.), де проживало 100 черкаських сімей, Нова Водолага тощо. Українська колонізація все більше спрямовується до Дону і Волги, поповнюючи наявну там українську людність.

Східна межа Ізюмського полку простягалася по лівому березі р. Осколу від р. Валуя на півночі до р. Сіверський Донець на півдні. Територія за ним освоювалася жителями переважно Острогозького та Ізюмського полків, а також переселенцями з Центральної України.

Перші поселенці з'явилися біля р. Лозової у 1696 р. Серед них був і сотник Грищенко, що вказує на значну кількість прибулих і їхнє українське походження. Вони заснували ще ряд слобід, з яких поступово утворилося м. Брянка [15, с. 246]. Поставлені у XVII ст. запорозькими козаками сторожові пости поступово еволюціонують у стабільне поселення, що у XVIII ст. дістало назву Слов'яносербськ від прибулих сюди на життя сербів, хорватів, чорногорців та представників інших південних слов'ян. Неподалік, на р. Лугань запорожці у 40-х роках заснували Зимогір'я. На лівому березі Сіверського Донця у першій половині XVII ст., крім інших поселень, заснована Трьохізбенка, де народився К. Булавін. Наприкінці XVII ст. переселенці з Правобережної України заснували на лівому березі Сіверського Донця слободу Щастя (суч. Луганська обл.) з надією на щасливе життя у ній. Склад її жителів постійно поповнювався земляками.

Українські козаки активно освоювали пустинні землі на Правобережжі Сіверського Донця. На важливому торговельному шляху між Кримом і Астраханню запорозькі козаки ще в першій половині XVII ст. звели сторожеву фортецю Іллірію на допливі Міуса р. Ольховці для захисту грецьких та інших купців від татар. Поступово фортеця-поселення поповнювалося торговим людом, серед яких особливо багато було греків.

Давню історію має с. Макарів Яр (сучасне с. Пархоменко. – Ав.) Краснодонського р-ну Луганської області на правому березі Сіверського Дінця. Його заснував у 1660 р. Запорозький Кіш як опорний пункт запорожців на своїх східних землях. Саме тут проходила межа запорозьких земель, за яку велася невщухаюча боротьба між запорожцями і донськими козаками [15, с. 246, 790, 801, 814, 515, 371].

Приблизно, у цій же час на притоці Міуса – р. Нагольчик виникає українське поселення Нижній Нагольчик, населення якого займається не тільки сільським господарством, але і транзитною торгівлею між Слобідською Україною і Доном. У той же час виникають хутори українців у верхів'ях Нагольчика і поступово об'єднуються у слободу Верхній Нагольчик.

При впадінні р. Красної в Сіверський Донець козаки Ізюмського полку в 1680 р. заснували слободу Кремінна, що постійно поповнювалася втікачами з Правобережної України. На Кремінщині українці створили ряд інших сіл і серед них Варварівку, Михайлівку, Рубіжне, Пристін тощо. Неподалік правобережці та козаки Острогозького полку наприкінці XVII – на початку XVIII ст. постійно чубилися з донськими козаками за угіддя навколо містечка Боровськ.

Спільно з донськими козаками запорожці у XVII ст. заснували також Новоайдар, Гречишкина, Колядівку та ще ряд інших населених пунктів у басейні Айдару і Євсуга. Такий же характер появи мала і слобода XVII ст. Закам'янка, пізніший Новопсков, при впадінні р. Кам'янки в Айдар. Хутір українського переселенця Івана на лівому березі р. Айдар розростався по мірі надходження нових мігрантів і поступово переріс у середині XVII ст. у с. Іванівська Лука (нинішнє с. Булавиніка) [15, с. 116, 155, 174, 450, 559, 585].

У ході формування Ізюмського полку козаки приблизно у 80-х роках в басейні р. Красної заснували села Сватове, Нижня Дуванка, Коломийчиха, Куземінка, Маньківка, Преображення та інші. Вони заповнювалися як козаками полку, так й іншим населенням. Українці освоювали й поріччя притоки Айдару Білої. Наприкінці XVII ст. тут вже існувало кілька хуторів українських переселенців, які отримав від царя Петра I князь Куракін. Останній дав селу назву від свого імені Білокуракіно і заселив його мігрантами з Чернігівщини, Київщини та кріпаками з Вороніжчини. На цій же річці вихідці з Правобережжя заснували с. Нещеретове, розросталося с. Тарабанівка (пізніша Павлівка) та інші населенні пункти. А козаки Острогозького полку наприкінці XVII ст.

поселилися на р. Євсуг і таким же іменем назвали й своє село. На р. Білій на початку XVIII ст. з'являється й українська слобода Біле.

На р. Деркул існував у 1686 р. Біловодськ, заснований українськими козаками Острогозького полку. На ній же козаки дали життя якомусь запустілому городищу. На лівому березі цієї ж річки у XVII ст. з'явилися й українські села Кононівка, Лимарівка, Германівка. Розвивалася заснована у першій половині XVII ст. Литвинівка та інші українські поселення. Нові переселенці з Чернігівщини і Полтавщини на рубежі XVII – XVIII ст. осіли по берегах Деркула і дали назву новій слободі за ім'ям свого отамана Марка Марківкою. Українського походження були також і навколишні слободи Бондарівка, Кризьке, Тишківка, Просяне тощо. Зоною спільного проживання українців і донських козаків стало поріччя річки Комишна, де у XVIII ст. постали слободи Зориківка, Морозівка, Мусіївка тощо [15, с. 731, 741, 219, 244, 206, 178, 196, 217, 517, 546].

З 50-х років Слобожанщина формувалася на правовій основі Гетьманщини. Однією з таких правових норм був договір між приватним власником землі чи державою з переселенцями про їх звільнення від податків і повинностей на певний термін. У залежності від обставин він міг коливатися від 3 до 15 років. Мета такого договору полягала у забезпеченні умов для створення та розвитку господарства переселенців, від чого була б користь і власнику землі. З такими переконаннями у своїх правах і йшли за кращою долею українські мігранти.

Московські царі були вкрай зацікавлені в українських мігрантах, оскільки ті не тільки освоювали південні землі царства, а й захищали їх від татарських нападів. Тому вони сприйняли давню українську правову систему відносин власник – володілець землі. З метою заохочення діяльності переселенців московський уряд звільняв їх від податків, виділяв їм значні земельні ділянки під орні поля, луки, виділяв кошти на придбання необхідного реманенту за посівний матеріал. Засновані переселенцями хутори і села стали все більше називатися «слободами», тобто, тими, де люди живуть вільно, на свободі. Такі назви почав вживати стосовно нових українських поселень своїх південних земель і московський уряд. Правда, у XVII ст. ще не існувало офіційної назви «Слобідська Україна», зате вона вже прижилася в суспільній свідомості українців і ставала для них все більше притягуючим регіоном. Слобідська Україна – це територіально-адміністративний витвір українського народу, його звичаєво-правничої традиції. Московити ж не мали відношення до формування цього етнотопоніму, оскільки одні з них вважалися втікачами від своїх поміщиків, інші насильно переселеними або ж служилими людьми з відповідними обов'язками.

За своїм внутрішнім устроєм Слобідська Україна уподібнилась Українській козацькій державі. Але, якщо остання будувалася на давньому звичаєвому і козацькому праві, то слобідські переселенці взяли за зразок вже готові її форми й запровадили на освоєній території з незначними змінами. Як і на Лівобережжі усталився правовий звичай виборності козацької старшини. Але, на відміну від Гетьманату, обрання полковника і полкової старшини здійснювала сама старшина до смерті, хоча відомі випадки й участі у виборах старшини рядових козаків та дострокове усунення її від влади. Зберігалось верховне право полковника у вирішенні всіх справ на підвідомчій йому території – військових, адміністративних і судових. Продовжував діяти такий типово український козацький інститут, як «наказний полковник». Він призначався основним полковником на час його відсутності з якихось причин на території полку. Так, наприклад, полковник Балаклеїського полку Яків Чернігівець у 1677 р. призначив замість себе наказним полковником Гаврила Макуху, і це не був поодинокий випадок. Беззмінним залишався і керівний склад полку та його функції, що вже стали звичаєвою нормою в козацьких краях. Полковий обозний відав забезпеченням полку і полковою артилерією, суддя – судочинством на основі козацької практики, писар – діловодством, осавул – військовою підготовкою козаків і організацією полкових підрозділів, хорунжий – оберігав полкову корогву і виконував різні доручення полковника. Зберігався й традиційний склад сотенного управління, судочинство велось у міській ратуші за її участі. Як і на Лівобережжі, на Слобожанщині принцип виборності старшини поступово поступався принципу призначення. Нав'язуванні царем Петром I наукові, технічні, адміністративні та інші західноєвропейські досягнення геть не змінювали традиційних підвалин російського деспотизму. Під зовнішнім європейським лоском російської верхівки ховалася азійська душа у гіршому її деспотичному прояві – абсолютна влада, невизнання будь-якого інакомислення, нещадність до залежних від них людей, крайньо виражена агресивність по відношенню до сусідніх народів у формі імперського мислення.

За прикладом Лівобережного Гетьманату Слобідська Україна домоглася автономного статусу в межах Московської держави. Правда, це був не державний, а швидше територіальний автономізм, оскільки Слобожанщина не мала свого верховного уряду в формі гетьманського правління. Безпосереднє управління краєм у військових справах здійснював белгородський воєвода, він же часто давав дозволи на поселення переселенців, відведення їм землі з наступним їх затвердженням у Москві царем. Проміжною ланкою між ними виступали Розрядний і Посольський прикази. Безпосередня влада на місцях належала царським воєводам, які контролювали діяльність козацьких органів управління і не тільки. У цьому випадку давнькозацьке право самоуправління вступало у явну суперечність з централізаторською політикою московського уряду, що загрожувало відкритим конфліктом між ними. Так і сталося в ряді випадків 1670 р., коли кілька козацьких полків і окремих населених українцями слобідських полків підтримали виступ донських козаків під проводом Степана Разіна проти центральної влади [23; 22, с. 259].

Але, на відміну від соціальних мотивів основної (селянської) маси повстанців, виступ слобідських козаків на чолі з острогоським полковником Іваном Дзиковським мав скоріше національно-визвольний характер, викликаний наміром позбутися царських воєвод і домогтися державної незалежності Слобідської України від Московії. У цьому реально проявлялася живучість звичаєвого права українських козаків на власну самоорганізацію. І це було не надзвичайною, а скорше звичною подією в Україні другої половини XVII ст., коли українські гетьмани Іван Виговський, Іван Брюховецький, Петро Дорошенко робили відчайдушні, в тому числі й збройні, спроби позбутися смертельних «дружніх обіймів старшого брата» в особі московського царату, який робив усе можливе для ліквідації української державності, у тому числі й слобідської.

Таким чином, у XVI – XVII ст. запусіті східноруські (українські) землі стають основним регіоном господарської колонізації переселенцями з Лівобережної та Правобережної України. Наведені фактичні дані – це тільки невеличка частина заснованих українцями поселень, назви більшості з яких не дійшли до наших днів. Колонізаційний рух московитів на південь у цей час був епізодичним і малопомітним. Українські переселенці дали освоєному регіону назву «Слобідська Україна», яку в XVIII ст. визнав і російський уряд з тим, щоб пізніше ліквідувати її національно-українські особливості в адміністративно-територіальному та управлінському праві. Так, як це він зробив і з Гетьманщиною та Запорозькою Січчю.

Джерела та література:

Джерела

1. Акты Московского государства. – Спб., 1894. – Т. 2.
2. Воссоединение Украины с Россией. Док. и матер. В 3-х т. – Т. 1. – М., 1954.
3. Літопис С. Величка. – К., 1992.
4. Літопис Самовидця. – К., 1972.
5. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Харьков, 858.
6. Реєстр Війська Запорозького 1649 р. – К., 1995.

Література

7. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Харків, 1993.
8. Борисенко В.Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. – К., 1986.
9. Водарский Я.Е. Население России в конце XVII – начале XVIII ст. – М., 1977.
10. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст. Кордони, населення, право. – К., 1996.
11. Д'яченко М. Т. Изюм. Историко-краєзнавчий нарис. – Харків, 1963.
12. Загоровский В. П. Белгородская черта. – Воронеж, 1969.
13. Загоровский В.П. Изюмская черта. – Воронеж, 1980.
14. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 томах. Донецька область. – К., 1968.
15. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 томах. Луганська область. – К., 1968.
16. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 томах. Харківська область. – К., 1967.
17. Маслійчук В. Козацька старшина Слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII ст. – Харків, 2003.
18. Маслійчук В. Козацька старшина Слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII ст. – Харків, 2003.
19. Однороженко О. Українська руська еліта. – К., 2011.
20. Радянська енциклопедія історії України. В 4-х томах. – Т. 2. – К., 1970.
21. Слюсарський А.Г. Слобідська Україна. Историчний нарис XVII – XVIII ст. – Харків, 1954.

22. Слюсарский А.Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины в XVII – XVIII вв. – Харьков, 1964.
23. Стецюк К. І. Народні рухи на Лівобережній та Слобідській Україні в 50 – 70-х рр. XVII ст. – К., 1960.
24. Чижикова Л.Н. Русско-украинское пограничье. – М., 1988.
25. Юркевич В. Еміграція на схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького. – К., 1932.

Аннотація

Рассмотрена роль колонизации переселенцами с Левобережной и Правобережной Украины Слобожанщины в XVI – XVII вв.

Ключевые слова: украинський етнос, колонізація, Слободська Україна, переселенці, поселення, адміністративне устроїство.

Annotation

The role of Sloboda Ukraine colonization in 16-17 centuries by Ukrainian migrants from Right and Left – bank Ukraine was considered.

Key words: Ukrainian ethnicity, colonization, Sloboda Ukraine, migrants, settlements, administrative structure

УДК 94: 35(477-25) «14/15»

**Юрій Бідун
(Київ)**

ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ ЗЕМЛІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XV – ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТ.

Визначено сприятливі і несприятливі тенденції захисту Київської землі другої половини XV – першої половини XVI ст., проаналізовано вплив соціально-економічних відносин на обороноздатність, а також здійснена спроба охарактеризувати оборонний потенціал Київщини.

Ключові слова: Київська земля, Велике князівство Литовське, обороноздатність

Аналіз проблем, що стосуються Київської землі другої половини XV – першої половини XVI ст., важливий з огляду на отримання певного державотворчого досвіду. Висвітлення особливої ролі центральних земель сучасної України в Східній Європі пізнього середньовіччя неабияк піднімає авторитет Київщини сьогодні.

У XIX ст. такі науковці як В. Антонович, М. Владимирський-Буданов, М. Довнар-Запольський, П. Клепатський, Ф. Леонтович, М. Любавський, М. Грушевський та інші видали ряд праць, присвячених політичним, соціально-економічним та культурним процесам прикордонних українських земель як у складі Великого князівства Литовського, так і Королівства Польського. Хоча більшість із них і розглядали українські землі як невід’ємну частину російського історичного простору, проте їхні дослідження залишаються актуальними до сьогодні, а їхню роль у розвитку світової литуаністики важко переоцінити.

В радянській час наукових розвідок, що стосувались поставлених питань, майже не проводились. Велике князівство Литовське розглядалося як держава-загарбник, другорядний об’єкт у вивченні української історії. Про аналіз історичного розвитку окремих земель, зокрема Київщини, мова не йшла.

Величезна прогалина в литуаністиці попереднього етапу наукових досліджень сприяла негативним тенденціям сьогодні. В сучасній історіографії процеси, що стосуються українських земель у складі Великого князівства Литовського, ґрунтовно аналізують лише декілька дослідників, а саме В. Василенко, О. Русіна, Б. Черкас, Ф. Шабульдо, Н. Яковенко та інші.

Київська земля була вагомим складовою Великого князівства Литовського. Проте прикордонне зі степом розташування робило її зоною безперервних конфліктів кочового і землеробського світів. Зважаючи на це, важливо визначити рівень обороноздатності Київської землі та труднощі, що виникали під час її захисту. Тому метою цієї наукової розвідки є необхідність дати характеристику політичним процесам та їх впливу на захист краю. Не менш важливим є визначення того, наскільки розвиток соціально-економічних відносин сприяв захисту Київщини. Необхідно з’ясувати також, чи могли наявні ресурси забезпечити оборону Київської землі в повній мірі.

Середину XV ст. можна вважати переломною в геополітичній системі Східної Європи. Київська земля ще з 1362 р. залишалася складовою Великого князівства Литовського. Проте через століття її становище відносно щойно сформованих центрів стає зовсім іншим. Зміна в розстановці політичних сил викликала негативні явища в подальшій історії південноруських